

ELVESZETT GYERMEKKOR

**AZ ELVESZETT GYERMEKKOR TRAUMÁJÁNAK
ÁBRÁZOLÁSA RADNÓTI MIKLÓS SZÉPPRÓZÁJÁBAN***

Nemes Livia

Radnóti Miklós már majd' tíz éve ismert költő, több verseskötete jelent már meg, amikor 1939-ben, az *Ikrek hava* című szépprózai művében visszaemlékezést ír gyermekkoráról. Harmincéves ekkor. Életének epizódjait ábrázolja a költészet és a valóság határán, amelynek részletei gyermeki fantáziákból, a felnőttvilág hiteles ábrázolásából s a történelmi valóság elemeiből tevődnek össze, olyan élményközelségben, hogy hatása alól mindmáig nehezen tudunk szabadulni. A felidézett epizódok traumatikusak. A gyermekkori traumák feldolgozásának módja, verseire gyakorolt hatása mindmáig foglalkoztatja az irodalmárokat. Megkíséreljük most pszichológiai szempontból, a szublimáció és életút összefüggésében is megvizsgálni.

Nézzük mindjárt példaként az *Ikrek havából* az első epizódot. Ebben a cím nélküli, gyönyörű novellában az 1919-es történelmi időket idézi fel: „Egy nagy kaszárnya mellett laktunk, ahol folyton cserélődtek a katonák, folyton harsogott a trombitaszó. S mindig mást harsogott. A nagy palota közelében laktunk, lépcsőin a nap minden szakában, esőben és napsütésben éljenzett, lebzsel, várt a nép, hajbókolt vagy ítéletet hozott a hatalom. A történelemben ácsorogtunk, vastagbetűs újsághírek közt játszottunk a palota előtti téren” (Radnóti 1976, 5.)

A tíz év körüli Miklós és öt-hat éves Ági húga a téren játszanak, amikor: „Az ebéd utáni csend hirtelen megkeményedett, majd ütemes zaj hangzott. Fegyveres katonák jöttek a térre, egyszerre léptek, egy szakállas, fáradt katonát fogtak közre; piszkos ruhában, őv nélkül, fegyver nélkül, lépést tartva gyalogolt köztük...” (uo. 7.). Aztán egyre nagyobb tömeg tódul a térre, a gyerekek az első sorba tolakszanak és ezt látják: „A katonák szoros sort alkotnak a széles lép-

* A Ferenczi Sándor Egyesület V. nemzetközi konferenciáján („Az elveszett gyermekkor”, Budapest, 2001. február 23–25.) elhangzott előadás szövege.

cső alján, vállukhoz szorítják fegyverüket. Feljebb a szakállas katona áll, széles fekete kendővel kötötték be a szemét. Valaki kiált, dörren, fehér füst száll, a bekötött szemű áll még, féltérdre hull, előre esik, gurul két lépcsőfokot és fekvé marad.” (uo. 8.).

Ági izgatottan rögtön mesélni kezd: „Biztos egy gyermeklopó cigány volt.” Otthon pedig már így folytatja: „Ezer katona volt, vörös ruhában, trombitáltak, a lépcsőn gyereklopó cigány állt, vér folyt egészen a padokig...” A nagyfiú itt már nem bírja tovább: „...hazudik, megint hazudik!” – sikítja borzongva (uo. 8.).

És hogyan folytatódik a novella? A szülők összeszidják a gyerekeket, és aludni küldik őket. Majd amikor az átélt izgalmak miatt a hazugságokkal vádolt gyerekek nem tudnak elaludni, büntetésül a fiút a konyhába, a fásládára küldik; a kislány is utánaered, így bűnhődnek a kivégzést végigélt gyerekek a kemény fapadon. A szülők pedig mosolyogva megnyugszanak: „összetartanak a gazok”.

A gyermekábrázolás hiteles, a felnőtt magatartás felidézése pedig a harmincas évek teljes valósága. A gyerek túloz, felnagyít, hozzákölt a véres valósághoz, a traumatikus eseményt így dolgozza fel. Hasonlóan, mint a mesékben. Hiszen a hétfejű sárkány, a háromszoros próbatétel, az Óperenciás tengeren túli világ a felnagyítás és távolítás nyomán veszít a valóságából (lásd: Pfeifer Zsigmond játékelméletét).

Radnóti azonban nemcsak a gyermeki valóságot ismeri, hanem a felnőttét is. Amíg a gyerek felnagyít, túloz, addig a felnőtt bagatellizál. A gyermeki traumát, a kivégzés látványát úgy intézi el, mintha meg sem történt volna, mintha redukálható volna a két gyerek veszekedésére, amiért büntetés jár. Talán el sem hiszik a délután történeteket? Talán meg sem történt?

Az irodalmárok nem kételkednek: a nagy palota, amelynek lépcsőjét az elbeszélő is emlegeti, az Országház épülete. Ez valóban nincs messze az egykori Falk Miksa utcától, ahol az első világháború után Miklós lakott szüleivel. Nagy kaszárnya is volt a közelében. Úgy látszik, az Országház téren kapta életének első borzalmas élményét – írja Baróti Dezső, s a gyermekkori traumák között Pomogáts Béla, a költő monográfusa is kiemeli (lásd Réz 1999).

Be kell vallanom, a kétely bennem is felmerült. Lehetséges volna, hogy 1919-ben, a Parlament lépcsőjén, „miközben a gyerekek a történelemben ácsorogtak”, kivégzés folyt a palota lépcsőjén? Olvashatunk valahol erről? Megpróbáltam utánakérdezni. A közmű történetével foglalkozó történészek válasza az volt, hogy nem tudnak ilyenről. Annyit tudnak, hogy a Parlament pincéjében szökött katonákat tartottak fogva. A pince ablakai a Dunára néznek. Esetleg ott kísérelt meg szökést egy katona, akit a Dunába lőttek, s a gyerekek erről hallottak mesélni a téren?

Bármi legyen is az igazság, Radnóti e novellában úgy idézi fel ezt az eseményt, mintha tanúja lett volna, de verseiben már korábban is felteszi a kérdést: „S fiatal férfi te! rád milyen halál vár? / bogárnyi zajjal száll golyó feléd, /

vagy hangos bomba túr a földbe és / megtépett hússal hullsz majd szerteszt?” (Istenhegyi kert, 1936.) Válasza pedig a kötet címe: *Járkálj csak, halálraítélt*. Huszonhét éves ekkor, még nem volt háború.

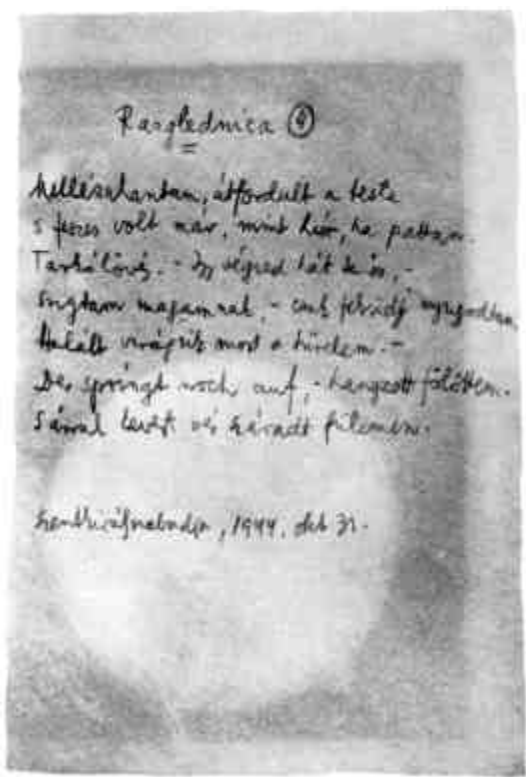
Életének utolsó verse, amelyet már halála után találtak meg noteszában feljegyezve, így szól: „Tarkólövés. – Így végzed hát te is, – / sügtam magamnak, – csak feküdj nyugodtan. / Halált virágzik most a türelem. – / Der springt noch auf, – hangzott fölöttem. / Sárral kevert vér száradt fülemen.” (Razglednica, 1944. okt. 31.)

A kezdet és a vég, a korai előérzet, az egyre komoruló kor, a hitleri fenyegetettség, a zsidók és a kitért zsidók munkaszolgálatba hurcolása, a háborús bombázások, a menekülés reménytelensége visszafelé is hitelessé teszi az önmagát beteljesítő jóslatot. „Így végzed hát te is” ... ahogy tízéves korában a nyilvános kivégzést elképzelte, esetleg látta, és az *Ikek havában* leírta.

Bár az idézett novellában az elbeszélő másként vonja

le a tanulságot: „A délután megrendített, és épp ezért a tudat mélységeiben lappangott immár, múlt volt, vagy múlt se volt már, álomi időtlenségben élt a többi bujkáló emlék között a mélyben, ahonnan lassan bukik majd fel apró villanásokból, ízekből, illatokból, mozdulatokból s hangokból, hangokból rakódik újra össze, véglegesen, hűen és örökre.” (Radnóti 1976, 6.)

A gyermekkori trauma felidézésén kívül az *Ikek havában* Radnóti Miklós családtörténetéről, származásának titkáról is olvashatunk. Tizenkét éves korában, apja halála után tudja meg, hogy édesanyja meghalt, amikor ő született, s anyjával halt meg ikertestvére is. Akit anyjának tudott, nevelőanyja volt, s Agi csak féltestvére. Agi, az apa halála után, édesanyjával együtt Erdélybe, az asszony szülővárosába költözött. (Innen deportálták őket 1944-ben Auschwitzba.)

E megrendítő tényeket a költő tizenkét éves korában így tudja meg: Sárgasága miatt nagybátyjához kerül, vagyis úgy tudja, emiatt fekszik náluk betegágyban. Unatkozik, s nénjétől a régen megirigyelt flóberpuskát követeli. Ha nem kapja meg, fenyegetőzik „akkor hazamegyek”. Aztán kegyetlen lassúsággal kiderül: „te most már itt vagy otthon”. Vagyis az apa halálával nevelőanyját, húgát és otthonát is elvesztette. (Ugyanaz a tagadás és bagatellizálás, ahogy az előző epizódban is láthattuk.) Így újabb három év után meri csak megkérdezni: „Hogy halt meg anya?” ... „azért halt meg, mert ikergyermekei lettek?” „Azért – törölt ki gyorsan egy könnyet a szeméből a néni...” (akinek a nevét sem tudjuk meg) –, „...de ezen úgysem lehet segíteni, ne kérdezzess, és különben sem való ilyesmiről beszélgetni. Szégyelld magad!” „...és apa?” „Hát nem hagysz békén? Apád nem volt Pesten, egy órával később érkezett meg. Tanulj és hagj békén.” „...én a falhoz vágtam volna apa helyében azt a kölyköt, tudja? – ordítottam az ajtón át...” (uo. 40–41.).

Az önvallomás azután így folytatódik: „S akkor elkezdődött valami, amiről csak verset lehet írni, ...akkor kezdődött volna az ifjúság? – Te maradtál meg vagy a másik? Megölted őket, – beszélt a hang – megöl-ted őket, megöl-ted őket, megöl-ted ő...”

Hogy elkezdődött ekkor valami vagy véget ért, azt nehéz volna megmondani. Elveszett a boldognak hitt gyermekkor, vagy a tragikus valóság tudata vezetett a költői valóság birodalmába? A költő tragikus valóságtudata vezetett a költői valóság birodalmába? A költő tragikus múltjából mintha azt a következtetést vonná le, hogy a szavak és a történések szétválaszthatók, a szavak egymásutánjának ritmusa átalakíthatja, költői magasságokba emelheti a sivár és traumatikus történéseket, sőt, felejthetővé teheti azokat.

Ha a szavakhoz fűződő viszonyt fejlődésében vizsgáljuk, tudjuk, hogy a beszéd kezdetén a szó varázsszöke. Az azonos hangzás a kisgyerek számára azonosságot jelent. A név mágikus varázsereje folytán a dolog leglényegesebb tulajdonsága. Ezt őrzik a tabuvá vált szavak, ilyen szótabu érvényes a szent nevek, trágár kifejezésekre, a halálra – írja Fónagy Iván (1970), a nyelvészet tudósa.

Hogy a szótabu érvényes a halálra is, követhettük az idézett novellában. A verse – úgy tűnik – ez a tabu érvényét veszti, hiszen Radnóti több mint százéves költői hagyományt követve így ír naplójában: „Halál... egyike a legszebb magyar szavaknak. A hangkép és jelentés tökéletes egybefonódása. A *h* borzalma, az *a*-á elnyújtott rémülete vagy csodálkozása és az *l*-lek síkos simasága.” (Radnóti 1989 [1937. dec. 27.], 154.). Az eltávolítás pszichés mechanizmusa itt a hangokra szedés, a jelek önálló jelentéssel való felruházása, amely a legszebb magyar szóvá varázsolja a kimondhatatlant.

A tabuszavak tilalmát az ifjú költő egy szent név lírai alkalmazásával szegi meg, amikor így ír: „Huszonkét éves vagyok. Így / nézhetett ki ősszel Krisztus is / ennyi idősen; még nem volt / szakálla, szöke volt és lányok / álmodtak véle éjjelenként!” (*Arckép*, 1930. okt. 11.) Vagy másik versében kedvesével könnyel-

műen így dicsekszik: „Szőke, pogány lány a szeretőm, engem / hisz egyedül és ha papot lát / rettenve suttog: csak fű van és fa; / [...] Pedig fönn a kertek felé / feszület is látja a csókját és / örömmel hull elé a búzavirág, / mert mindig hiába megcsudálja őt / egy szerelmes szakállas férfiszentség.” (*Pirul a naptól már az őszi bogó*, 1930. szept. 1.)

Az 1931-ben megjelent *Újmódi pásztorok éneke* című verseskötetét, amelyben a fentebb idézett két vers is megjelent, a rendőrség elkobozza, verseit trágárnak és erkölcsellenesnek ítéli. Megismétlődik József Attila sorsa, őt is eltanácsolja a szegedi egyetem „fura ura”, s csak atyai barátja, Sík Sándor professzor menti meg a súlyosabb következményektől.

De első verseskötetét, a *Pogány köszöntőt*, amely az előző évben, 1930-ban jelent meg, sem fogadta egyértelmű elismerés. Elsősorban Babits bírálta, aki a tehetség felismerése mellett kritizálja a versek mesterkélt hangját, ahol erőltettség pótolja az erőt, fenegyerekség a hivatottságot, pongyolaság a spontán-ságot. (Lásd: Réz 1999, 53.)

Babits bírálatával szemben Bálint György – Radnóti kortársa és barátja – így védi meg az ifjú költő bukolikus költészetét: Radnóti verseiben a természeti elemek, a virágok, az állatok, a hegyek, a szél rendszerint emberi hangulatok, érzések és – igen gyakran – szociális események szimbólumai (Bálint 1966, 189.). Három elem: a szerelem, a természetimádás és a szociális lázongás szoros egységbe fonódik érzelmi világában. Az érzéseknek külön panteizmusát teremt meg Radnóti lírájában (uo. 434.).

Komlós Aladár 1962-ben így emlékszik vissza Radnóti korai költészetére: „Idegesített a folytonos idill póza, a csók folytonos harsány csattogtatása s még jobban a szerepjátszásé: az, hogy pásztor, illetve paraszt jelmezét ölti magára.” (Réz 1999, 392.) „Titkos vágyálma, hogy ő nem pesti polgár, hanem paraszt.” Majd így értelmezi líráját: Már verseinek formája, a megszagattott szabad vers is figyelmeztet, hogy itt egy meghasonlott lélek keresi a harmóniát. Radnóti a meghasonlásból menekül a természet ártatlanságába, a pásztorélet fikciójába (uo. 393.).

Talán ez az értelmezés világít rá leginkább Radnótinak egy, a *Naplójába* írt különös megjegyzésére: „Hogy ez a katasztrofális gyermekkor hogy védett meg bizonyára bizonyos neurózisoktól, arra majd később visszatérek.” (Radnóti 1989, 22.) Radnóti sem később, sem máskor nem adja ki titkát.

Költőtársai, barátai és bírálói egyöntetűen hangsúlyozzák, hogy Radnóti költészetébe 1933-tól belopózik a halálfélelem. De haláltudat és idill – ahogy Sótér István írja – nála egyensúlyba jut. A halál elfogadását talán megkönnyíti számára az a panteista tudat, hogy a halott átalakulva tovább él a tájban (például az *Ének a halálról* című versében). Utolsó éveiben is „eclogákat” ír, ami pásztorélményt jelent.

E szép esztétikai fejtegetések a pszichológus számára mégsem fejtik meg a költő titkát, vagyis azt, hogy milyen kompromisszumok árán menekült meg „bizonyos neurózisoktól”.

Úgy vélem, hogy a tudattalan működését és az elfojtott tartalmakat is megértő analitikus számára feltűnhet, ami a költő halállal való küzdelmébe már igen korán belejátszik, és így fogalmazódik meg: „Az őseimet elfelejtetem, / utódom nem lesz, mert nem akarom, / kedvesem meddő ölet ölelem / sápadt holdak alatt és nem tudom / elhinni néki, hogy szeret.” (*Csendes sorok lehajtott fejjel*, 1929. szept. 28.) Megdöbbenve állhatunk meg e sorok tartalmánál. A költő ekkor húsz, szerelme, akit élete végéig imádvá szeret, tizenhét éves. Milyen mélyre hatolt a szorongás a szülés és a születés veszélyeitől? Kérdésünkre a válasz e két sor lehetne: „Testvérem, látod ketten vagyunk: egy apa / álma és két anya kínja sikoltoz bennünk” (*Sok autó jár itt* 1928. okt. 12.). És ugyanekkor a mélységes büntudat: „Káin vagyok és tegnap felkeltett az ősi bűn. / Káin vagyok és te vagy az Ábel.” (*És szólt és beszélt vala Káin Abellel* 1928. okt. 26.) Vagy amikor a vád ismét kifelé fordul a fentebb idézett vers kezdő strófájában: „Éjjélre szült az anyám, hajnalra / meghalt, elvitte a láz és én a / mezőkön szülő erős anyákra / gondolok cifra szavakkal.” (*Csendes sorok...*)

Majd a házassága utáni években: „Az anyám meghalt, az apám és ikeröcsém is, / asszonyom kicsi húga, néneje és annak a férje.” (*És kegyetlen* 1933.) Ugyanakkor azonosítva a nő szülésével a *Férfiversben*: „... és fűrészelő nyögéssel tépte / a húsbapólyált bordát oldalából, / hogy nőstényt teremtsen magának” (1933. május).

Aztán huszonnyolcadik születésnapján (édesanyja huszonnyolc évesen halt meg), 1937 májusában:

Huszonnyolc év

Erőszakos, rút kiseded voltam én,
ikret szülő anyácska, – gyilkosod!
öcsémet halva szülted-é
vagy élt öt percet, nem tudom,
de ott a vér és jajgatás között
úgy emeltek föl a fény felé,
akár egy győztes kis vadállatot,
ki megmutatta már, hogy mennyit ér:
mögötte két halott.

Értelmezésem szerint a generációs továbbélésről, az utódokban folytatódó életről mond le a költő, de megszemélyesíti a tájat, a virágokat, a fákat, a szelet és a napsütést. A természetet ruházza fel emberi tulajdonságokkal. Túloz és felnagyít, mágikus szavakkal varázsolja elő az életet. Piaget nyelvén így mondhatnánk: az animizmus és antropomorfizmus uralja el tájverseit és pásztorénekeit. Analitikus terminusokkal így fejezhetjük ki: tudatosan lemond a

gyermekről, de a vágy a tudattalanban tovább él, ezt a lemondást helyettesíti verseiben a hálál „szépsége”, s ezt pecsételi meg házasságkötése utáni évben megjelent kötetének címe is: *Járkálj csak, halálraitélt* (1936).

Radnóti talán megmenekült bizonyos neurózisoktól azzal, hogy gyermekkori traumáit költészeté alakította, az erőszakos halál elől azonban mintha nem mert volna menekülni. Barátai visszaemlékezései felelevenítik, hogyan ajánlottak segítséget többször is a munkaszolgálatból való szökésre. Ő azonban a költői valósághoz ragaszkodott. Halála után, az exhumálásakor megtalált kockás notesz, s az abba írt gyönyörű versek arról tanúskodnak, hogy már csak a belülről teremtett világ, csak költői mivolta élt, a halál elől a halhatatlanságba menekült.

IRODALOM

BÁLINT GYÖRGY (1966): *A toronyőr visszapillant*. I. Budapest: Magvető.

FÓNAGY IVÁN (1970): Viccel a bácsi. *Magyar Nyelvőr*. 1: 16–43.

PFEIFER S. (1993): Ausserungen infantil-erotischer Triebe im Spiele. *Kinderanalyse*. 1: 25–64.

RADNÓTI MIKLÓS (1976) *Művei*. Szöveggyűjtés és jegyzetek: Réz Pál. Budapest: Szépirodalmi Kiadó.

RADNÓTI MIKLÓS (1989): *Napló*. Sajtó alá rendezte: Radnóti Miklósné. Az utószót és a jegyzeteket írta: Melczer Tibor. Budapest: Magvető.

RADNÓTI MIKLÓS (1985): *Bori notesz*. A kísérő tanulmány: Ortutay Gyula. Budapest: Helikon 1985. *A 2×2 józansága*. Emlékezések Radnóti Miklósról. Budapest: Magvető. 1975.

RÉZ PÁL (vál. szerk.) (1999): *Erőltetett menet*. In memoriam Radnóti Miklós. Nap Kiadó, 1999.

VILCSEK BÉLA (2000): *Radnóti Miklós*. Élet-Kép sorozat. Elektra Kiadóház, 2000.

BUDAI KISVA

A 2001. ŐSZI SZÁM TARTALMÁBÓL

BÍRÁLAT

- Takács Ádám:** *Az evidens és az örökkévaló* – Edmund Husserl: Kartézianus elmékedések. Bevezetés a fenomenológiába
- Szolláth Dávid:** *A kultúra narratív szempontú kutatása* – Thomka Beáta (szerk.):
Narratívák 1. Képleírás és képi elbeszélés; Narratívák 2. Történet és fikció;
Narratívák 3. A kultúra narratívái
- Ülkei Zoltán:** *Két torzó – egy történet* – László János: Szerep, forgatókönyv, narratívum. Szociálpszichológiai tanulmányok; László János: Társas tudás, elbeszélés, identitás

PROBLÉMA

- Lővei Pál:** *Kiállítások 2000-ben Magyarországon (Második rész)*
- Szilasi László:** *A történeti poétika története (1982–2000)*
- Hárs Ágnes:** *A kelet–nyugati migráció irodalma*

SZEMLE

- Bódy Zsombor:** *Czoch Gábor–Sonkoly Gábor (szerk.): Társadalomtörténet másképp. A francia társadalomtörténet új útjai a kilencvenes években*
- Váradi Balázs:** *Carl Shapiro, Hal Varian: Az információ uralma. A digitális világ gazdaságtana*
- Gedeon Péter:** *Augusztinovics Mária (szerk.): Körkép reform után. Tanulmányok a nyugdíjrendszerről*
- Dalos Anna:** *H. C. Robbins Landon: 1791. Mozart utolsó éve*
- Lee Congdon:** *Galin Tihanov: The Master and the Slave. Lukács, Bakhtin and the Ideas of their Time*
- Fertő Imre:** *Buday-Sántha Attila: Agrárpolitika – vidékpolitika. A magyar mezőgazdaság és az Európai Unió*

MI A PÁLYA

- Richard Lewontin:** *Gének az élelmiszerekben*
- Jason Epstein:** *A könyv digitális jövője*

BIBLIOGRÁFIA

- Lakatos András** (összeáll): *Fontos könyvek – A BUKSZ válogatott bibliográfiája . 2001. II. negyedév*